

онное право; муниципальное право» / А.А. Малюков. – М., 2004. – 18 с.

2. Фомина М.Г. Предвыборная агитация как фактор повышения эффективности избирательных кампаний в Российской Федерации : автореф. дисс. канд. полит. наук: 23.00.02: «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / М.Г.Фомина. – М., 2009. – 18 с.

3. Большакова О. Критерії розмежування передвиборної агітації та іншої інфор-

мації, пов'язаної з виборчим процесом / О. Большакова // Вісник Центральної виборчої комісії України. – 2006. – № 1(3). – С. 63–71.

4. Про Роз'яснення Центральної виборчої комісії щодо заборони надання виборцям грошей чи безоплатно або на пільгових умовах товарів, послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерей під час виборчого процесу з виборів Президента України 17 січня 2010 р. : Постанова Центральної виборчої комісії від 17 грудня 2009 р. № 508 // Голос України. – 2009. – № 247.

УДК 342.573 (477)

М. Бондар,

аспірант кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІЧЕ ЯК ПЕРЕДУМОВА СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ РЕФЕРЕНДУМІВ

Для побудови демократичної, правової держави необхідно постійно розвивати інститути народовладдя в державі. Серед інститутів прямої демократії пріоритетне місце у традиціях державотворення відводять конституційному інституту референдуму.

Слід зазначити, що референдум привертає увагу науковців протягом тривалого часу. Спершу даним інститутом цікавилися конституціоналісти, а потім інститут референдуму набув міждисциплінарного характеру, привернувши до себе увагу соціологів та політологів.

Гене́за конституційних референдумів показує, що ця форма народовладдя існує вже не одне століття. Проте вчені переважно вважають колискою форм народовладдя, у тому числі й референдуму, Західну Європу. В добу Середньовіччя на території такої могутньої держави, як Київська Русь існував не менш демократичний за своєю суттю інститут віча. Метою статті є дослідження діяльності даного інституту

з метою встановлення, чи дійсно віче стало передумовою виникнення та розвитку референдуму.

Загалом про діяльність такого інституту, як віче ми дізнаємося з літописних матеріалів, які збереглися до нашого часу, а також з наукових праць українських та російських дослідників, таких як С. Грабовський, М. Довнар-Запольський, В. Єрмолаєв, В. Журавський, В. Комарова, М. Костомаров, О. Мартишкін та інших.

Велика кількість вчених вважає батьківщиною референдумів Швейцарію, вказуючи, що перший референдум відбувся 1439 р. у кантоні Берн і стосувався фінансового питання, а саме запровадження додаткового щотижневого податку в 1 англєтер для погашення військової заборгованості кантону [1, с. 25]. Поступово досвід проведення референдуму поширився і на інші кантони, а у 1802 р. у Швейцарії відбувся загальнодержавний референдум. Згодом він виходить за межі

конфедерації, і в ХХ ст. референдум стає загально визнаним політичним інститутом, передбаченим переважною більшістю національних законодавств [2, с. 59]. Слід зазначити, що важливе значення у виникненні референдумів зіграли мирові сходи швейцарців, перший з яких був проведений у 1294 р. у кантоні Швіц [3, с. 252].

Проте В.В. Комарова знаходить прародича сучасного референдуму в Київській Русі, а саме схожою на референдум вона називає діяльність віче. Вчена вказує, що віче має спільні з інститутом референдумів риси, такі як вирішення питань голосуванням, прийняття рішень більшістю, імперативність рішень [4, с. 400].

Для того, щоб знайти елементи народовладдя в діяльності віче, а саме прийняття суспільно важливих рішень шляхом народного обговорення, слід дослідити характер зібрань, соціальний статус учасників віче та специфіку питань, задля вирішення яких збиралося віче.

Сучасні дослідники вітчизняної історії розійшлися у висновках: частина дослідників вважає віче і боярську думу органами народовладдя і представницької влади в Русі [5, с. 98], інші – «такий інститут, як віче не мав системи представництва, компетенції, термінів скликання, процедури», головними функціями якого були комплектування народних ополчень та обрання військових ватажків [6, с. 10].

Дійсно, про наявність загальних зборів у слов'ян і антів писав у VI ст. Прокопій Кесарійський. Деякі натяки на громадську рішення політичних проблем можна углядіти в часи Олега та Святослава. Але все-таки перша згадка про реальне віче в Новгороді відноситься до 1016 р., в Києві до 1068 р., Полоцьку – 1151 р. Слід відразу сказати, що серед найближчих наших сусідів аналогічні збори письмовими джерелами зафіксовані тільки в містах на узбережжі Балтійського моря: Бирці, Рібе, Хедебю, Волін, де вони називалися «тинг» (народні збори). У ранній історії

інших західних країн, у тому числі і Польщі, аж до затвердження Магдебурзького права, цього явища зафіксовано не було [7].

І.Я. Фроянов розглядає віче як інститут народовладдя, що був складовою частиною соціально-політичного механізму давньоруського суспільства. На його думку, склад вічових зборів був соціально неоднорідний, зустрічаються як «низи» суспільства, що склали основну масу учасників народних зборів, сільські жителі, так і «кращі мужі» – знать. На цьому віче були представлені всі верстви населення, і кожен міг висловити своє ставлення до тієї чи іншої проблеми або підтримати своїм голосом ту чи іншу людину – а це і є дуже чіткі риси демократії «влади народу» [8, с. 50].

Судячи з літописів, вимагалось, щоб учасник віча був вільний і не був під батьківською опікою або в приватній залежності (закупи, холопи, раби), а також жінки [9, с. 139].

Так само не можна стверджувати, що народне віче насправді було органом волевиявлення всіх вільних жителів чоловічої статі. Як свідчать джерела, в багатьох випадках вічові збори перебували під контролем міської знаті. Є вказівки, що багаті люди підкуповували бідних, смердів, худих мужиків для того, щоб вони своїм криком заглушали промови їхніх супротивників і тим сприяли проведенню їх власних думок [10, с. 57-58].

Необхідно відзначити про певний порядок проведення вічових зборів. Вічові збори збиралися не періодично, а в міру необхідності і накопичення невирішених питань та з ініціативи вищих посадових осіб міста або народу. Віче на території Київської Русі було поширеним у великих містах та прилеглих до них землях. Найчастіше про нього згадується в літописах Києва, Новгорода та Пскова.

Про порядок скликання віча маємо літописні свідчення і з ініціативи самого народу. Як правило, їх скликали надзвичайні обставини. Так, у першій

прямій згадці про віче в Белгороді з приводу його облоги печенігами у 997 р. на розсуд віча було висунуто питання про те, чи здаватися печенігам, бо сили були нерівними. Віче майже підтримало цю думку, але знайшовся серед них старець, який запропонував вдатись до хитрощів, і віче своїм рішенням відклало здачу міста.

Закріпився порядок, описаний літописцем, по якому віче запрошувало і знімало князя. Так, у березні 1153 р. вигнали новгородці князя Ярослава і поставили Ростислава, сина Мстислава, а у 1215 р. новгородці відправили і посадника Георгія Іванковича та тисяцького Якуна, купців і старійшин за Ярославом Всеволодовичем [11, с. 29, 53].

Віче брало княжу клятву. Зміст обов'язкової процедури княжого «цілування хреста» полягав в тому, що князь присягав на вірність новгородцям, обіцяючи служити, не порушуючи порядок. Порядок полягав в обмежених повноваженнях князя і його підконтрольності віче і посаднику. За це право новгородці довго боролись. І вже до 60-х рр. XIII князь не вирішував без віча і посадника жодного важливого питання. Він міг судити відповідно з місцевим законом, здійснювати адміністративні дії, але не на власний розсуд, а в присутності новгородських представників. Його роль полягала в представницьких функціях і підтриманні зовнішньої безпечності. Однак в похід князь міг виступити тільки зі згоди віче як найманий воєначальник [12].

Віче київського періоду відносилось до типу класичної демократії грецького зразка. Громадяни столичного міста знаходилися в привілейованому становищі, адже фізично столичне місто домінувало над передмістями. Населення всіх передмість на практиці скликалося для обговорення місцевих справ, а державні справи не вирішувалися, тобто віче менших міст – це місцеве самоврядування в сучасності.

Досить докладно пояснює причину

вільного скликання віче історик Костомаров. Скликати віче – означало представити справу на обговорення народу, тому всякий, хто вважав себе вправі говорити, міг скликати віче. З цієї точки зору, скликання віче князем служить ознакою того, що князь в тих чи інших випадках потребував голосу народу, але не служить доказом прерогативи князя над народом, інакше збори могли б завжди збиратися князем або посадником [13, с. 34].

Віче було досить добре організовано, інакше подібні зібрання і не називалися б так – віче (збори). Віче – це не натовп, а нарада, що проходить за суворими правилами. Передбачається, що велися навіть протокольні записи вічових зборів. Можна навіть припустити, що вічові збори були цілком схожі на зібрання сучасних парламентів.

У свою чергу, А.Є. Пресняков підкреслює: «Якщо праві історики права в тому, що віче, а не князь, має бути визнано носієм верховної влади давньоруської політики – волості, то, з іншого боку, елементарні нитки давньоруської волосної адміністрації сходилися в руках князя, а не віча, або яких-небудь його органів. У цьому – оригінальна риса давньоруської державності» [14].

Як вважав М. Довнар-Запольський, для віча не потрібно було певного числа його учасників. Зібрання і рішення вважалися легітимними, аби кількість була достатньою, щоб прийняте рішення могло бути прийнятим для всієї землі або підтримано при необхідності силою [15, с. 16].

Серед істориків не має єдності і в оцінці повноважень віча. Проте О.В. Мартишкін на основі аналізу історичного матеріалу все ж виділив найбільш важливі та найчастіше виконувані повноваження віча: укладання та розірвання договору з князем; обрання та зняття з посад посадників, тисяцьких; призначення воевод; контроль за діяльністю князя, посадників, тисяцьких та інших посадових осіб; законодавчі функції, як приклад прийняття Новгородської судної грамоти;

зовнішні відносини, вирішення питань війни і миру, торгіві відносини із Заходом; встановлення торгових правил та пільг; встановлення повинностей для населення, контроль за їх виконанням; контроль за судовими строками і виконання рішень; у випадках, що стосувалися всього міста, безпосередній розгляд справ: надання судових пільг [16, с. 175-176].

Таким чином, більш переконливими є доводи вчених, які відносять діяльність віче до органів народовладдя, тому що з наведеного вбачається, що віче не було простим натовпом і не виконувало лише функцію обрання військових начальників. Навпаки, історичні джерела вказують на досить широкі повноваження віча.

Можна стверджувати, що саме віче заклало основи для формування правової свідомості наших предків та розвитку референдної демократії. Слід також відмітити, що рішення, прийняті на вічі, відзначалися найвищою легітимністю, бо вони схвалювалися тими людьми, на яких переважно і поширювалося дані рішення. Звичайно, механізм роботи віча був дієвим тільки для того часу, тому що число жителів міста, які могли приймати участь у вічових зборах, не було великим, і більшість могла висловити свою думку, на відміну від сьогодення.

Ефективність вічових зборів вказує на те, що необхідно частіше дізнаватися думку населення з приводу того чи іншого питання, проводячи народні опитування та консультативні референдуми.

Ключові слова: референдум, віче, народовладдя.

Стаття присвячена демократичним основам діяльності віче як прародича сучасного інституту референдуму. Стаття має на меті доведення того факту, що референдні відносини зародилися в добу Середньовіччя у Київській Русі. Досліджується, що вічові збори заклали підвалини народовладдя набагато

раніше, ніж аналогічні інститути у європейських країнах. На основі літописних матеріалів та напрацювань українських та російських вчених робиться узагальнення діяльності віче стосовно питань суспільного та державного значення. Проводиться паралель між прийняттям рішень на вічових зборах та шляхом референдуму.

Стаття посвящена демократическим основам деятельности вече как прародителя современного института референдума. Статья имеет цель: доказательство того факта, что референдные отношения зародились в эпоху Средневековья в Киевской Руси. Исследуется, каким образом вечевые собрания заложили основы народовластия – гораздо раньше, чем аналогичные институты в европейских странах. На основе летописных материалов и работ украинских и российских ученых делается обобщение деятельности вече по вопросам общественного и государственного значения. Проводится параллель между принятием решений на вечевых собраниях и путем референдума.

This article focuses on a democratic basis veche activities as progenitor of the modern institution of the referendum. The article aims to prove the fact that the referendum relations originated in the Middle Ages at Kievan Rus. We investigate that veche meetings laid the foundations of democracy much earlier than similar institutions in other European countries. Based on materials and chronicles developments Ukrainian and Russian scientists made a generalization activities council on matters of public and national importance. Draws a parallel between decisions made on veche meetings or by referendum.

Література

1. Дюнан А. Народное законодательство в Швейцарии. Исторический обзор / А. Дюнан / Пер. с фр. Г.Ф. Львовича. –

- С-Петербург. – Типография Альтишллера. – 1896. – 78 с.
2. Федоренко В.Ф. Юридична сила референдумів, плебісцитів / В.Ф. Федоренко // Віче. – 2000. – № 8. – С. 57–69.
3. Янчук А.О. Основні етапи розвитку референдумів. // А.О. Янчук // Держава і право: юридичні і політичні науки. – 2005. – Вип. 28. – С.251–257.
4. Комарова В.В. История становления института референдума в России / В.В. Комарова // Lex Russica. – 2004. – № 2. – С. 395–410.
5. Грабовський С. Нариси з історії українського державотворення / С. Грабовський, С. Ставряні, Л. Шкляр. – К. : Генеза. – 1995. – 608 с.
6. Журавський В.С. Теоретичні та організаційно-правові проблеми становлення і розвитку українського парламентаризму : автореферат дисертації...докт. юрид. наук : 12.00.02 Конституційне право / В.С. Журавський. – Одеса. – 2001. – 36 с.
7. Тарасов С. Вечевые традиции. Демократия или самообман? / С. Тарасов. / [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://nmbu.eu/news/analytics/649.html>.
8. Романова А.И. Демократия и общественный порядок Великого Новгорода / А.И. Романова. // В мире права. – 2002. – № 1. – С. 50–53.
9. Єрмолаєв В. Віче в Київській Русі – важлива складова державного механізму. / В.Єрмолаєв // Право України. – 2003. – № 3. – С. 136–141.
10. Липунцова А.В. Вече как элемент демократического начала в управлении древнерусского государства // А.В. Липунцова // Власть и право в меняющейся России: сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции 15-16 ноября 2010 г. – Тамбов : Издат. дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2010. – С. 57–62.
11. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. Синодальный список // Полное собрание русских летописей. – М. : Языки русской культуры. – 2000. – Т. 3. – 564 с.
12. Проскурина А.В. Демократическая традиция и политическая культура в Новгородской вечевой республике. / А.В. Проскурина. / [Электронный ресурс] - Режим доступа : http://en.pskgu.ru/projects/pgu/storage/wt/wt13/wt13_22.pdf.
13. Костомаров Н.И. Исторические монографии. Исследования. Т. VII ч. II. Северорусские народоправства во времена удельно-вечевого уклада. (История Новгорода, Пскова и Вятки). / Н.И. Костомаров. – Т. 2. – 3-е изд. – С. Петербург : Типография М. М.Стасюлевича, 1886. – 467 с.
14. Пресняков А.Е. Княжое право в древней Руси. Лекции по русской истории. Киевская Русь. / А.Е. Пресняков / [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://publ.lib.ru/ARCHIVES/P/PRESNYAKOV_Aleksandr_Evg%27evich/_Presnyakov_A.E..html.
15. Довнар-Запольский М.В. Политический строй Древней Руси. Вече и князь / М.В. Довнар-Запольский. – М. : Издательство И.Д. Сытина. – 1906. – 63 с.
16. Мартышкин О.В. Вольный Новгород. Общественно-политический строй и право феодальной республики. / О.В. Мартышкин – М. : Российское право. – 1992. – 384 с.

